

ADÓSSÁGTÖRLESZTÉS?

A XX. századi magyar történelem viharai és kegyetlen fordulatai közepette a honi szociáldemokráciát különösen sok megpróbáltatás érte. Az 1905-ös „vörös péntek” vagy az 1912-es „vérvörös csütörtök” rendőrrohamai szelíd előjátéknak bizonyultak azokhoz a veszedelmekhez képest, amelyek 1919–20-ban, 1944-ben és 1948-ban zúdultak rá, létében fenyegették, s igazi feltámadását mindmáig kérdésessé teszik. A politikai és rendőri-adminisztratív csapásokhoz társult még az is, hogy a szociáldemokrácia tevékenységét és történetét a hazai történetírás és politikai publicisztika — hol ilyen, hol olyan előjellel — módszeresen torzította, kisebbitette, hamisította, s többnyire kirekesztette a nemzeti történelemből vagy legalábbis annak fő sodrából. Holott — vagy inkább: mert — a szociáldemokrácia, erős polgárság és jelentős polgári pártok hiányában az egész évszázadban a magyar demokrácia főerejét alkotta.

Nem tekinthető tehát véletlennek az a körülmény, amit a most megjelent vastag Kézikönyv előszava is megállapít, hogy „a 130 éves múltira visszatekintő magyarországi szociáldemokráciáról mindeddig nem készült összefoglaló mű”. (Pontosabban: a 80-as évek végén készített kisebb összefoglalásnak csupán az 1918-ig terjedő első része jelent meg, a további évtizedekről csak egyes tanulmányok születtek.) De a jelen munka aktualitását nem pusztán az eltelt idő s a felhalmozódott adósság adja,

hanem az a tény is, hogy ma a szociáldemokráciát megint sokan megpróbálják kitessekélni a nemzetből és annak történetéből. Teszik ezt politikai szónoklatokkal és gesztusokkal a Parlamentben, s teszik a legújabb keletű történeti revízió kísérletével is, amely a magyar történelmet ismét a kacagányos hősök és diszmagyarban pompázó arisztokraták arcképcsarnokává igyekezik visszaalakítani.

A Kézikönyv főszerkesztője előszavában józanul méri fel a helyzetet és az igényeket: „A rendszerváltást követő években a munkásmozgalom, a szociáldemokrácia iránti érdeklődés törvényszerűen csökkent, ugyanakkor fokozódik az igény a tárgyilagos eligazítást nyújtó, megalapozott, világos, de nem terjedelmes összefoglaló mű iránt.” Sokszerzős munkája ennek az igénynek igyekszik megfelelni, s mindjárt bevezetőben megállapíthatjuk, hogy ez a törekvés — egészében — feltétlenül sikeresnek mondható. Jól átgondolt és jól szerkesztett, áttekinthető és tömör, de csaknem minden fontos részletkérdésre is kiterjedő, használható *kézikönyvet* nyújtott át az olvasóknak. A kezdetektől a rendszerváltásig terjedő történeti és szervezeti áttekintés után képet ad a szakszervezeti mozgalomról, a szociális és gazdasági érdekvédelemről, a szocialista sajtóról és könyvkiadásról, a munkásművelődésről és a nemzetközi kapcsolatokról. A második részben kerekén száz szociáldemokrata politikus, művész, szakszervezeti vezető

életrajza található, végül a Függelék adattárat, kronológiát, szakirodalmi bibliográfiát tartalmaz.

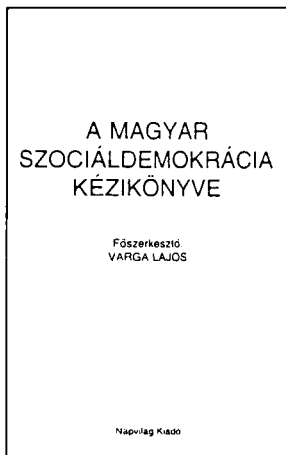
A történeti résszel kapcsolatban a főszerkesztő hangsúlyozza, hogy munkájuk nem a szociáldemokrata párt története, így nem foglalkozhat a párt szervezeti életével, ideológiai vitáival és kongresszusaival (ezek felsorolását, időpontját és napirendjét az adattárban találjuk), inkább a szociáldemokrácia hazai fejlődési vonulatait és a nemzeti történelemben betöltött szerepét igyekszik lényegretörően bemutatni. Ezek a korszakokénti összefoglalók általában igen jók, s tömörségük nem akadályozza, hogy számos ponton lényegi vagy éppen új politikai vagy gazdasági, belső vagy nemzetközi összefüggéseket tárjanak fel. Ezt mondhatjuk az 1905–6-os politikai válság vagy az első világháború időszakának kiegyensúlyozott elemzéséről, vagy akár a sokat emlegetett, de eddig többnyire bagatellizált vagy démonizált 1921-es Bethlen–Peyer-paktum reális ábrázolásáról. A történeti fejezetek, anélkül, hogy ezt külön hangsúlyoznák, plasztikusán bemutatják, hogy 1905-től kezdve nem lehet a magyar történelemtől beszélni vagy írni a szociáldemokrácia — a párt, a szakszervezetek, a szellemi kisugárzás — nélkül.

A korai éveknek ez a tárgyilagos, kiegyensúlyozott és árnyalt ábrázolásmódja azonban — ahogy ez lenni szokott — a későbbi bonyolultabb vagy kényesebb időszakok bemutatásánál időnként megbicsaklik. Legtöbbször ott, ahol a szociáldemokráciának a kommunista párttal vagy a kommunista politikával való találkozásáról, ütközéséről vagy együttműködéséről van szó. A KMP megjelenésének és a Tanácsköztársaság megteremtésének a szociáldemokrácia szempontjából történő bemutatása például rendkívül elmosódottra sikerült. A szerző itt mindvégig a kontinuitás elemeit igyekszik hangsúlyozni. A KMP létrejöttének szerinte nem voltak olyan tragikus következményei, mint Németországban (?!), mert Kun Béla „kötődött a régi párthoz”, s igyekezett megnyerni a szocdem tagság egy részét. Ily módon az új párt nem is tűnt igazán idegenszerűnek, „a szakadást sokan a kortársak közül inkább taktikai, mint elvi-stratégiai okokkal magyarázták”, a két párt között lehetséges volt

a mozgás mindkét irányban (121. o.). Március 21-e eseményeit is úgy mutatja be, mintha minden az MSZDP nagy többségének kívánsága és szándéka szerint történt volna, s mintha az a körülmény, hogy a tanácskormányban a kommunisták — Kun Béla kivételével — csak helyettes népbiztosok lettek, a szociáldemokraták tényleges hatalmi befolyását bizonyítaná! (124. o.) S miközben ennek a résznek a szerzője szinte minden sorával azt igyekszik bizonyítani, hogy a márciusi fordulat az MSZDP számára „nem jelentett vereséget”, hogy a magyar szociáldemokrácia semmiféle hibát nem követett el, amikor félvszázados pártját a kommunisták kalandor csapatával egyesítve beleugrott a magyar Kommün szervezetlen, voluntarista kísérletébe, addig az 1919 augusztusával kezdődő következő rész szerzője alig győzi sorolni és bemutatni azokat a súlyos, hosszan tartó következményeket, amelyek a Tanácsköztársaság bukása után, de lényegében az egész Horthy-korszakban az MSZDP-re és a szakszervezetekre neheztedek a szerencsétlen társszerzőség miatt. Sajnos, a magyar szociáldemokrácia egész további történetére kihatott, hogy 1918–20-ban — a Renner és Bauer vezette osztrák testvérpárttal ellentétben — nem tudott megállni a lábán, és súlyos engedményeket tett előbb bal-, majd — ennek kiegyensúlyozására — jobbfelé.

A kommunistákhoz fűződő tisztázatlan viszony ambivalens következményeitől a szociáldemokrácia később sem tudott teljesen szabadulni. Ennek lett egyik tartós tünete a párton és mozgalmon, mi több, a szociáldemokrata emigráción belüli jobb- és baloldali kialakulása és megszilárdulása. Ezt az ellentétet a Kézikönyv nem hallgatja el, de többnyire tompítottan tárgyalja az egyes időszakokban. Bizonyos fokig vonatkozik ez a hazai mozgalom és az emigráció közötti viszonyra is, noha a munka komoly érdeme, hogy aránylag részletesen ismerteti az emigráció mindhárom időszakának (1919–1945, 1947–1956 és 1956–1989) történéseit. Ez önmagában nagy szó, hiszen a huszadik századi — nagyszámú — magyar emigrációk története rendszeresen kimarad a nemzeti történelemből, s ezzel mintegy önkéntesen tovább folytatódik a hatalombirtokosok mindenkori eltökéltsége

a kinti „hazaárulók” elszigetelésére. A kötetből is megtudható, hogy a Bethlen—Peyer-paktum egyik legszégeylenetesebb pontja értelmében az MSZDP kötelezettséget vállalt arra, hogy „nyíltan megszakitának minden összeköttetést az emigrációba szorult szociáldemokrata vezetőkkel, felveszik ellenük külföldön a harcot, (...) és cáfolják a fehérterrorról szóló híreket” (131. o.)

Az 1945-tel kezdődő fejezet színvonalát ismét visszaesést jelent a Horthy-korszakéhoz képest. Lényegében az SZDP-nek a kormányzati és önkormányzati hatalomban való részesezésére, a megszerzett, vitatott vagy elvesztett pozíciók felsorolására szorítkozik. Nem sokat tudunk meg a párt új arculatáról és összetételéről, a nacionalizmus elleni magányos küzdelméről, a közelmúlt magyar háborús bűneinek és eszmei maradványainak feltárásában vállalt szerepéről, a kor aktuális kérdéseire és a koalíció többi pártjához való viszonyáról. Szó sem esik arról, hogy az MKP-val és a Nemzeti Parasztpárttal 1946 elején Baloldali Blokkot alakító SZDP-nek is megvoltak a maga sajnálatos bűnei a fiatal demokrácia alapjaival szemben. Hogy mást ne is említsünk: Kovács Béla mentelmi jogának felfüggesztésére szavazott a Parlamentben. Böhm Vilmos közelmúltban megjelent levelezése is azt bizonyítja, hogy a szociáldemokrata vezetőket csak a velük szemben érvényesített kommunista ag-

resszivitás foglalkoztatta, s nem vették észre, hogy a Kisgazdapárt, majd a Pfeiffer-féle Függetlenségi Párt és a Barankovics-féle Demokrata Néppárt elleni merényletek eltűrésével, illetve elősegítésével önnön sirjukat is ássák.

Az *SZDP kiszorítása a hatalomból* című alfejezet több tekintetben megszépítve ábrázolja azt az 1947-ben elkezdődött folyamatot, amelyben ennél többről, a párt és a szociáldemokrácia teljes és végleges megsemmisítéséről volt szó. Mindenekelőtt nem pontos az a közlés, hogy a kiszorítás az 1947-es választások után kezdődött, hiszen a szakirodalom már régen megállapította, hogy a Kisgazdapárt sikeres „leszalámizása” után, a választási kampányban az MKP már az SZDP-t tekintette fő riválisának, s a választói névjegyzékeken is elsősorban ennek szavazóit „ritkította meg”. Másrészt az SZDP aláaknázásának és felszámolásának minden tekintetben visszatartó folyamatát a Kézikönyvnek ez a fejezete igen hiányosan mutatja be, egyszerűen a nemzetközi és a magyar kommunista vezérkar hatalmi törekvésének számlájára írva a történeteket. A kezdeményezők és az agresszorok természetesen ők voltak, de az SZDP-ben működő kézséges ötödik hadoszlop nélkül nehezebb dolguk lett volna. A szociáldemokrata „nyolcak” létéről és Farkas Mihály valamint Révai József által irányított többéves folyamatos tevékenységéről (amiről többől az maguk is részben beszámoltak) nem szól az idézett fejezet. Ellenkezőleg, még Marosán Györgyről, a kommunista fúziós politika főszkózéről is úgy ír, mintha még 1948 februárjában is osztozott volna más pártvezetők illúzióiban, hogy ti. a jobboldal elleni fellépéssel eleget tettek az MKP követelésének. „Olyan párt megteremtése lebeg előttünk, amely kitünő és ragyogó fegyvere lesz a munkásosztálynak” — idézi Marosánt (158. o.), aki már rég Farkastól kapta napi utasításait, és gátlás nélkül denunciót a „jobboldali” (azaz a szociáldemokrata tradícióhoz ragaszkodó) és csapta be a „baloldali” (azaz behódolásra vagy árulásra kész) elvtársait, az utóbbiak közt Szakasits Árpád főtitkárt is. Bán, Kéthly és társaik szörnyű kizárási jeleneténél is Révész Ferenc és Horváth Zoltán tűnnek főszereplőnek, pedig ők legfeljebb hohérsegédek

voltak Marosán mellett, akiről itt csak azt olvashatjuk: „önvádaskodó beszédet tartott” (159. o.).

1945 utáni évtizedeink és a magyar szociáldemokrácia egyik legkártékonyabb politikai figurájáról, aki 1956–57-ben ismét hűhørszerepre vállalkozott, a kötet életrajzai között is (más szerzőtől) kifejezetten apologetikus portrét olvashatunk. Eszerint Marosán 1948-ban „még kifelé is azt hirdeti (és minden bizonnyal sokáig azt is hiszi), hogy két egyenrangú párt egyesülhet”, 1956-ban pedig „sok fullánkos, kiegyensúlyozatlan beszéde alapján 'gyűlölt' személyiséggé vált, kiváltképp az értelmiség körében” (427. o.). A fiatal vagy tájékozatlan olvasót egyenesen félrevezeti az életrajznak az a passzusa, amely közli, hogy „önkéntes” lemondása után „a közszerepléstől visszavonult” Marosán csupán egy szakszervezeti énekárnak volt tagja és „kapcsolatokat létesített Lukács Györggyel és tanítványival” (428. o.). A hetvenes években köztudottá vált, s azóta visszaemlékezéseiben Heller Ágnes maga is megírta, hogy Marosán annak idején őt és Fehér Ferencet (s nem az évek óta halott Lukácsot, aki szóba sem állt volna vele) a kádári „liberalizálással” és „kispolgárisággal” elégedetlen ún. munkásellenzék ideológusainak akarta megnyerni. 1989-cel kapcsolatban pedig érthetetlen megjegyzés, miszerint ő maga háritotta el, hogy egy új MSZDP élére álljon. Senki nem volt akkoriban kevésbé kíváncsra erre a szerepre a nagyszámú pártalapító körében, mint a magyar szociáldemokrácia legkompromittáltabb embere. Hiteles életrajzára annál is nagyobb szükség lenne, mert nyugdíjas évtizedeiben még módja volt korábbi tetteit visszaemlékezéseinek vaskos, de hiteltelen kötetivel tetézni. Maga Kéthly Anna „üzente” neki az emigrációból, hogy az egyik kötet címét — Az úton végig kell menni — változtassa meg így: A lejtőn nem lehet megállni (Kéthly: *Mese és valóság*, 1972). Kettőjüket egyszerre szeretni vagy becsülni tehát nehéz, sőt reménytelen vállalkozás.

A beszűkült „mozgalmi” szemlélet némileg hiányos képet rajzol Kéthly Anna

1956-os magatartásáról és álláspontjáról is. Az SZDP újjáalakulásáról szóló fejezet elején (170–71. o.) szó van azokról a megbeszélésekről, amelyeket 1956 nyarán az MDP vezetőinek megbízásából Kiss Károly, majd a Nagy Imre-csoport nevében Losonczy Géza és Haraszti Sándor folytattak Kéthlyvel. (Mellesleg a szöveg Losonczi [sic!] és Harasztit „az MDP reformkommunista szárnyának két prominense”-ként jellemzi, merőben történelmietlenül, hiszen az állampártnak ilyen „szárnya” nem létezett, csupán megbélyegzett vagy kizárt revizionista ellenzékiekéről volt szó ebben az időben. Az 1955-ben kizárt Harasztit kb. a látogatással egy időben vették vissza a pártba.) A lényeg az, hogy Kéthly a neki tett ajánlatokat nem pusztán az SZDP működését biztosító feltételek hiánya miatt utasította vissza, hanem a közéletbe való visszatérését, igazi demokrataként, *szabad választások* megtartásához kötötte (lásd nyilatkozatát „*Az igazság a Nagy Imre ügyben*” c. kiadvány 62. lapján.) Ezt a mozzanatot, akárcsak általában a szociáldemokrácia 1956-os szerepét, évekkel korábban több kiváló tanulmányban tártta fel és elemezte Kovács András, neve és munkái azonban a bibliográfiai összeállításban sem szerepelnek, sok közül egyik példajaként annak, hogy a Kézikönyv kissé szűkös személyi és szakirodalmi bázisra építkezett.

Az anakronisztikus „visszahajlások” azonban — szerencsére — nem jellemzők a szerzők többségére, még kevésbé a kötet egészére. Felhívják viszont a figyelmet a szerkesztői felelősségre, amely minden őszinte és jószándékú törekvése ellenére a magyar szociáldemokrácia történeti ábrázolásából sem tudta teljesen kiküszöbölni éppen azt a hibát, a kommunizmustól való egyértelmű távolságtartás hiányát, amelybe a párt és a mozgalom újra és újra beleesett. (*A magyar szociáldemokrácia kézikönyve. Főszerkesztő: Varga Lajos. Napvilág Kiadó, Budapest 1999.*)

Litván György

SZOCIOLÓGUSOK MAGÁNYOSSÁGA

1999 márciusában mutatták be *A cigányok Magyarországon* című kötetet, amely a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában, a Magyarország az ezredfordulón — stratégiai kutatások sorozatban jelent meg. A kiadvány A roma népesség helyzete címmel, az Akadémián 1997 novemberében rendezett konferencia előadásaira épül.

A tanulmányok jegyzeteiből látható: az egyes írások nem szociológus szerzőire is döntő hatással volt a tíz esszé összeállításában közreműködő *Kemény István* és a vele együtt mindkét országos cigánykutatásban részt vevő *Havas Gábor* munkáit meghatározó szemlélet. Ez a szemlélet szerves folytatása a 30-as években kibontakozó hazai szociografikus—szociológiai hagyománynak, melyet *Szabó Zoltán* itthon és az emigrációban mindvégig képviselt alapállása: a társadalmi valóság „Hazugság nélkül” való feltárása és közlése jellemez, magyarként, de nemzeti és faji előítéletek nélkül „...egy olyan országban, ahol a katasztrófa elleni védekezés sem tudott a közügy fokozatáig eljutni, s kinek-kinek magánügye maradt”.

A cigánykérdés 1945-től etnikai vonatkozásai miatt Magyarországon is ideológiai tabunak számított, a szocialista szövetségi rendszer többi országához hasonlóan. A *Kemény István* és tanítványai által 1971-ben végzett országos cigány- és szegénykutatásnak sikerült további tabukat is („nem létezik szegény társadalmi réteg”, „munkaviszonyban mindenki képes egyre magasabb életszínvonal elérésére”) megoldótnie.

1990-től, közjogi rendszerünk megváltozásától az állam vezetőinek és a helyi hatalom képviselőinek — kevés kivételtől eltekintve — nem sikerült sem önmagukkal, sem a közvéleménnyel tudatosítaniuk: *politikai felelősségük van a legkiszolgáltatottabb szociális helyzetű, romló egészségi állapotú, iskolázottságuk átlagos szintje és lakóhelyük minősége szempontjából egyaránt kritikus helyzetben élő magyar állampolgárokért.*

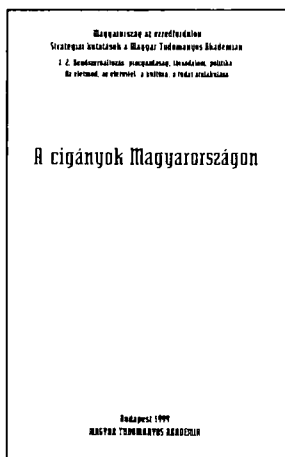
1993—94-ben *Kemény István*, *Havas Gábor* és *Kertesi Gábor* országos cigánykutatásának már nem kellett a hivatalos ideológia hegemoniáját a szociológia módszereivel megkérdőjeleznie. Elfogadtatásra, egyetértő támogatásra mégsem számíthatnak. Szaktudományos eredményeiket ezúttal sem sikerült a döntéshozóknak tettekké alakítaniuk. Nem a kötet szerzőinek adóssága, hogy kutatásaik, elemzéseik, esettanulmányaik, majd a cselekvés irányainak publikációi nem indítottak el érdemi változás reményét keltő programokat a cigányok/romák társadalmi integrációjában. (*Kertesi Gábor* jelentette ki a kötet bemutatója alkalmával, hogy a politikai hatalom eddig az összes javaslatukat elvetette.)

A 90-es évektől az állami és közigazgatási intézmények cigányokkal kapcsolatos működési gyakorlatára a tehetetlenség és a közöny válik jellemzővé. (*Szabó Zoltán* szerint: „...közügy és közöny ma sokakban körülbelül annyira rokonfogalmak, amennyire rokonhangzásúak.”) Ez alól a rendőrség állományának egyes tagjai által, cigányok sérelmére megvalósított töveleges, hátrányos megkülönböztető eljárási gyakorlat képez kivételt. Az egységesen „kezelt” cigány/roma ügynek kizárólag rendészeti-közigazgatási nézőpontból van az intézmények állománya által feltételezett racionalitása. Egy évszázadok óta diaszpórában élő nép homogen kisebbségként való meghatározása és igazgatása könnyebben szolgáltatja ki célpontként e nép tagjait a hatósági önkénynek, s ezért ők maguk is könnyebben engednek a többséggel szemben kialakuló érzéseiknek.

Szociológusaink a számukra elfogadhatatlan döntéshozói közöny és a népi indulat közti közegben kényszerülnek szakmai érveket felsorakoztatni. Eközben mindkét irányból anti-intellektuális elutasításban részesülnek. Más társadalomtudományok művelői, úgy tűnik, szerencsésebb helyzetben vannak: mindenekelőtt a néprajz és a népzene kutatói számára adott a lehetőség, hogy saját eszközeikkel legyenek képesek megmutatni a nép tagjai

közötti szemléletbeli, életmódbeli különbségek sokaságát. (Ezt példázzák többek között a magyar és angol nyelven 1993—98 között hét számot megért Cigány Néprajzi Tanulmányok című sorozatban közölt írások.)

Glatz Ferenc előszavában becsülendőnek ítél minden intézkedést, amely a cigányok helyzetéből adódó társadalmi feszültség feloldására tétetett. *Korukat megelőző, előrelátó, bátor embereknek* nevezi, akik *e feszültséggel foglalkoztak vagy foglalkoznak*. Felsorolásában a cigány önkormányzatokat is ilyen — feszültségoldásban élenjáró — intézményeknek ítéli. A cigány kisebbségi önkormányzatok azonban sokszor nem a demokrácia, a hagyományörzés, még csak nem is az ország modernizációjának közjogi instrumentumai, hanem egy önmagát túlélő, elavult közigazgatási szemlélet és rendészeti doktrína kiszolgáltatott legitimálói.

Az Akadémia elnöke kiemeli a roma értelmiség senki által nem helyettesíthető szerepét. Aggasztó, hogy az 1990 utáni kormányzatok sem voltak képesek tényleges párbeszédet folytatni azokkal a cigány/roma értelmiségiekkel, akik a döntéshozóknak sem szellemileg, sem igazgatási szempontból, sem pedig etikai értelemben nem váltak alárendeltjeivé.

A közkeletű beállítottsággal szemben — mely a felelősség mértékét megkísérli egali-

zálni: vajon nincs-e hiba a cigányokban is...? — nem hagyható figyelmen kívül az a Kemény István és tanítványai, valamint e kötetben tanulmányt közlő szerzők többsége által mindig is vallott *alaptétel*, mely szerint kisebbség és többség viszonyában először, másodszer és harmadszor *mindig a többség a meghatározó*. Kemény István szerint: *Nem őket kell megváltoztatni, de van valami, amit meg kell változtatnunk: azt a fajta gondolkodásmódot, amely az áldozatot teszi felelőssé helyzetéért.*

Mi nem akarunk kisebbségi gettókat létrehozni Európában — állítja Glatz. A valódi kérdés véleményem szerint az: *mi a feladatuk a gettókon kívülieknek az ismét létező és egyre népesebb falusi és városi gettóban élők érdekében?* Mit tehet és mit tegyen a polgármester? A jegyző? A rendőrkapitány? Működésüket látva a törvényhozó? E sok illetékes működéséről beszámoló újságíró? S végül a média-folyam fogyasztója: az adófizetőként tisztelt, ám polgárként intézményesen és rendszeresen semmibe vett állampolgár?

A kötet összeállítói a magyarországi cigányok ezredvegi helyzetét több diszciplínát felölelő széles áttekintés szándékával kísérelték meg bemutatni. Ez a szerkesztői elv magyarázza az utánközlések nagy arányát is. Az elsőközlések hivatkozásai azonban helyenként pontatlanok (*Kocsis Károly — Kovács Zoltán: A cigány népesség társadalomföldrajza* című tanulmánya például először a *Cigánylét* című kötetben jelent meg az MTA Politikai Tanulmányok Intézete gondozásában, 1991-ben). Egyes szerzők első- és másodközléseinek hivatkozásai kimaradtak (Kemény István antidiszkriminációs törvény megalkotását ösztönző javaslatai először a *Fundamentum* című emberi jogi folyóirat 1998/3. számában jelentek meg, majd szerkesztett formában *A hátrányos megkülönböztetés tilalmától a pozitív diszkriminációig — a jog lehetőségei és korlátai* című kötetben is napvilágot láttak).

Található a kötetben lezárult, önálló kötetben is megjelent kutatás részeredményeinek közlése, például *Neményi Mária: Cigány anyák az egészségügyben* című munkája esetében. Kertesi Gábor és Kéző Gábor közös kutatásának valamennyi eredményét összefoglaló kötetének kiadá-

sára (*A cigány népesség Magyarországon — dokumentáció és adattár*. Socio-typo Kiadó, 1998.) még csak utalás sem történik munkájuk kivonatos közlése során.

Szeretném itt az érdeklődők figyelmét felhívni egy másik kiadványra is. 1998-ban széles körű intézményi és kutatói összefogással sikerült összeállítani egy kötetet, amelyben a cigányok/romák helyzetét anyanyelvi, néprajzi, szociológiai, pedagógiai, kulturális antropológiai szempontok szerint kutatók legkiválóbb munkái szerepelnek, többféle gondolkodásmódot és alternatívát megfogalmazva. Az antológia a cigányok társadalmi helyzetét, hagyományos etnikus kultúráját bemutató tanulmányok mellett írástudóik önéletírásait közli, valamint közel száz oldalnyi bibliog-

rafiát és névmutatót is tartalmaz. (*Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből — Tanítók kiskönyvtára*. Válogatta, szerkesztette Csongor Anna és Bódi Zsuzsanna közreműködésével Kovácsik Katalin.)

Üdvözlendő az a lassan egy évtizede bontakozó folyamat, melynek eredményeként a romák érdekében immár egyre többen és egyre többet írnak. Vajon mikor érkezik el az az idő, amikor a jogalkotók és jogalkalmazók a romák érdekeit is szem előtt tartva fognak olvasni? (*A cigányok Magyarországon*. MTA Magyarország az ezredfordulón — Stratégiai kutatások sorozat. 1999.)

Noszikai Gábor

KÉT BIBLIOGRÁFIA — TÖBB SZEMPONT

Háta mögött hagyva nehezen feledhető évtizedeket, s nemcsak új századba, de új évezredbe is lépve, a magyar irodalomtudomány művelői kényszerítő kötelességű számvetés előtt állnak: milyen szellemi feltételekkel léphetnek át az új időszámításba, mit gondolhatnak folytonosnak és mit folytathatónak s mire kell ráborítani a feledés fátylát? Hogyan sáfárkodtak a rájuk bízott vagy magukhoz ragadt jogokkal és kötelességekkel? Használt-e a kontinuitás megtörése, s a politika jóvoltából különféle előnyökkel felruházottak beváltották-e azt, amire egykor hivatottnak érezték magukat? Kínos kérdések ezek, melyekkel mégis szembe kell nézni, melyeket nem lehet a szönyeg alá sópörni, hiszen itt kopogtat a már ebben az új világban felnőtt, új generáció, s az utókor mindenféleképpen választ fog adni, le fogja vonni a konzekvenciákat; okosabb tehát, ha míg élnek, maguk a résztvevők is megadják a saját feleleteiket.

Számvetést készít természetesen a filológia is, mely alaptudomány egyfelől, alkalmazott diszciplína másfelől: tud-e, s ha igen, milyen eredményeket felmutatni? Képes-e jogos védelmét ellátni, s rendelkezik-e olyan példamutató személyiségekkel és művekkel, akik és amelyek sugárzása megragadja a fiatalok közül azt a néhány

fogékony lelket, aki kitartásban és invencióú gondolkodásban folytatni képes a megkezdett munkákat, s idővel felülmúlhatja az elődök eredményeit... Bár a teljes értékű válasz hosszabb tanulmányt igényelne, melyben például részletesen mérlegelni kellene az 1945 utáni kritikai kiadások eredményeit, buktatóit, kudarcait, tudománytörténeti szempontból elemezni az elkészült segédkönyveket (lexikonokat, enciklopédiákat, bibliográfiákat), filológiai szempontú monográfiákat, összehasonlítva a nemzetközi eredményekkel; lehetséges jellemző kép nyújtása az utóbbi évtizedek két kimagasló személyi bibliográfiájának, az Ady- és Babits-bibliográfiáknak párhuzamos összehasonlításával is.

E két mű keletkezésének okai hasonlóak: mindkettő már korábban elkezdett kritikai kiadás gyűjtőmunkájának eredménye, de korántsem melléktermék, hiszen kötetek szinte azonnal a kor kutatóinak alapművei lettek. Jelentőségüket nem csupán Ady és Babits műveinek feltárása, recepciójuk rögzítése jelenti s nem csupán az, hogy magyarazzák és kiegészítik egymást, hanem az a, mindkettőre jellemző, széles spektrumú feltárás, mely az irodalomtudomány területén századunk

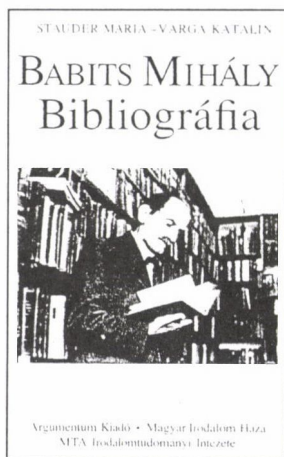
kikerülhetetlen filológiai segédeszközzé is teszi mindkettőt.

Régebbi eredetű és megjelenésű *Vitályos László* és *Orosz László* munkája, az *Ady-bibliográfia*. Ennek, az 1977-es centenáriumi felduzzadt irodalma miatt, jelentős új anyagot tartalmazó második kiadása is van. (Valamint egy harmadik, kiegészítő kötete.) A *Babits-bibliográfia* későbbi, ami a két szerző felé forduló *hivatalos* érdeklődés időbeli eltolódását mutatja — ez utóbbi pedig csupán az intézményekkel támogatott kutatás kezdete miatt említendő; hiszen mindkét költőnek számottevő olvasótábora van. A későbbi alkalmat azonban jelentősen ellensúlyozza a bővebb anyag következtében lehetségessé vált tágabb áttekintés, valamint a korábbi opusz tanulságainak figyelembevétele. A helyzet azonban mégsem jellemezhető egyértelmű javulásként, hiszen amíg az *Ady-bibliográfia* kiadásához elég volt egyetlen intézmény, addig a *Babits-bibliográfia* megjelentetéséért már háromnak kellett összefognia.

Miben is ragadható meg valójában e két bibliográfia jelentősége? Ahhoz, hogy erre a kérdésre válaszolni lehessen, legalább három összetevőjüket meg kell vizsgálni: mit mutatnak a gyűjtőkör, a rendelkezésre álló anyag feldolgozása, rendszerezése, valamint használhatóságuk szempontjából?

Különleges módon jellemző minden bibliográfiára az, hogy a potenciálisan közölhető anyagból különféle megfontolások alapján mit hagynak el a szerkesztők, kompromisszumot kötve lehetőségeikkel. *Ady* *Endre* művei közül a bibliográfia mindkét kiadása csupán az önállóan megjelent műveket tartalmazza (a második kiadás felveszi még az antológiákat is 1919-ig), vagyis ezen a téren jócskán válogat. De ez a szűkítés elfogadható, mert a kritikai kiadás alsorozatainak (versek, prózai művek, levelezés) köteteti tulajdonképpen a szétszórtan megjelent *Ady*-művek lelőhelyeinek felderítéséhez egyébként is hozzájárulnak. Másfelől pedig nyilvánvaló, hogy a versek és novellák szinte beláthatatlan mennyiségű ismételt közlései az elviselhetőség határain is túl, a használ-

hatóság ellenében növelték volna meg a terjedelmet, anélkül, hogy tartalmi többlettel jártak volna. Ennek, a kényszerből választott lemondásnak mégis van egy nagy hátránya: nem követhető nyomon a művek terjedése, sem időben, sem térben, amit pedig érdemes lenne legalább *Ady* életében feltérképezni, hiszen így a befogadástörténetéről kialakuló kép meglehetősen hiányos és egyoldalú, s a már korábban ismert tényezőkre támaszkodik csupán. Ezeket a hiányosságokat azonban messzemenően ellensúlyozza az életre és a művészetre vonatkozó irodalomnak teljességre törekvő regisztrálása, hiszen a kutatás és az oktatás számára valóban nagyságrenddel fontosabb ez, mint az utánközlések pontos adatai.

Némiképp eltérően a fentiektől, *Stauder Mária* és *Varga Katalin* munkája egyrészt tartalmazza *Babits Mihály* 1941-ig nyomtatásban megjelent valamennyi művét, azután csak az első kiadásokat, másrészt ugyanolyan teljességre törekvően a *Babits*-ra vonatkozó szakirodalmat. De a *Babits-bibliográfia* szerkesztői sem adják az 1941 utáni újraközléseket, nyilvánvalóan terjedelmi korlátok miatt, ismét csak a használhatóságot szem előtt tartva. Érthető és méltányolható ez a szempont, bár ennek is van hátránya. Nevezetesen az, hogy így elsikkad: nagyjából 1946 és a hatvanas évek eleje között, amikor itthon *Babits* a

gyanús szerzők közé tartozott, hánszor idézte őt a nyugati magyar sajtó Európában és az Egyesült Államokban, tiltakozásul és önmaga megerősítéséül is; ezekben az években mélyült el műveinek ismerete a nyugaton élők között s vált Ady Endre mellett a magyarság XX. századi egyetemes alkotójává. Gyűjtőkori jellegzetesség továbbá az, hogy mindkét bibliográfia csak a nyomtatott forrásokat tárja fel, a kéziratok anyagokat nem, de az egyetemi disszertációk, tankönyvek, lexikonok és egyéb kézikönyvek tételeit sem. Az Ady-bibliográfiával szemben a Babits-bibliográfia nem tartalmazza ezenfelül sem a fotókat, sem a képzőművészeti alkotásokat, filmeket, hanglemezeket, egyéb zenei vonatkozásokat; mert azok a szerkesztők felfogása szerint más műfajba tartoznak. Ez egyébként az adott kritikai kiadások kezdeti alapkoncepciójának különbségéből is következik.

Egyik kötet összeállítói sem tekintették a megjelenéssel munkájukat befejezettnek, ennek jele az Ady-bibliográfia második, bővített (és későbbi, kiegészítő) kötete. De a lezárás és megjelenés idejének eltolódása miatt az utolsó évtizedet illetően a Babits-bibliográfia adatai is sok kiegészítést kívánnak, ami egyébként az új Ady-irodalomra is áll. Éppen a kutatás és oktatás előbb említett elősegítése miatt meg kellene találni azt az intézményt és azt a közlési lehetőséget, amelynek segítségével a XX. század e két jelentős szerzőjével kapcsolatos bibliográfia munkálatai a lefektetett alapokon folytatódhatnak. Különösen fontos ez annak fényében, hogy bizonytalan ideig szünetelni fog a korábban az OSZK keretében folyó irodalomtörténeti bibliográfia-sorozat szerkesztése is.

Ami a gyűjtés módját illeti, a szerkesztők mindkét esetben a már meglévő általános és irodalomtudományi bibliográfiák anyagából indultak ki. Felhasználták természetesen az éppen szerkesztés alatt lévő munkákat is, valamint a nagy közgyűjtemények könyvtári katalógusait, további forrásként és ellenőrzésre egyaránt. Az Ady-bibliográfia első változata a (napilapok közül csak azokat nézte át, melyek Ady írói/újságírói működésével szorosabb kapcsolatban álltak, a többi helyet csak az esetleges utalásoknál vizsgálja. A második kiadás azonban már sokkal szisztematiku-

sabb gyűjtést tartalmaz, nagyobb újságban alapján; jelentősen meg is nőtt a tételek száma, gazdagodott a feltárt anyag. A Babits-bibliográfia szerkesztői pedig felhasználhatták a Babitsról már korábban készült személyi bibliográfiák tételeit is.

Az Ady-bibliográfia kötetében a lezárás és a megjelenés között nincs oly nagy különbség, mint a Babits-bibliográfia esetében. Ennek utolsó figyelembe vett napja 1990. december 31. volt, megjelenésére azonban csak 1998. októberében került sor, s ezt a szerkesztők avval hidalták át, hogy a kötetközlések esetében a lehetséges legvégső határidőig (1997) minden önálló művet felvettek, de a rá vonatkozó irodalom nélkül.

A különböző témakörű és különféle célokra készült bibliográfiák tételeinek felépítése a nemzetközi és magyar szakirodalomban egyaránt nagy változatosságot mutat, noha maguk a közölhető és közlendő adatok száma és minősége a sokévszázados filológiai irodalomban nem sokat változott. Van olyan irodalomtörténeti hajlandóság, mely ennek egységesítésére törekszik, s valóban vannak érvek, melyek emellett szólnak, de legalább annyi szól ellene is. Hiszen maga a hivatkozásul szolgáló külföldi gyakorlat sem egyértelmű és egységes, s a különböző célok is más és más megközelítési módot igényelnek, szem előtt tartva elsősorban a gyors és pontos áttekinthetőséget. Ha pedig ez teljesül, akkor a formai kérdések másodlagossá válnak.

Önálló művek esetében mindkét bibliográfia a hagyományosnak mondható, magyar, már a *Petrik Géza* által is alkalmazott adatsorrendet választotta. Ennek nagy előnye, hogy a kiemelések és az írásjelek változatos alkalmazása azonnal egyértelművé teszi a tételrészeket, felesleges adatok közlését nem engedi meg, s azáltal, hogy a kiadás helye, valamint a kiadó neve közé zárja a kiadás évét, elkerüli azt az esetleges hibalehetőséget, hogy az összecsuszhasson a tétel végén álló oldalszámmal. Önálló művek esetében az Ady-bibliográfia az oldalszám rögzítése után még az adott kötet nagyságát is megadja, a

Babits-bibliográfia már elhagyja ezt az adatot. A különböző periodikumokban előforduló írások lelőhelyeit mindkét helyen = vezeti be, ami azért jó megoldás, mert jellemváltánál fogva már önmagában figyelemfelkeltő hatása van. Itt, ezekben a tételekben a legérzékenyebb a lelőhelyek megadása, a dátum mellett a lapszámot is tartalmazza, hogy a pontos azonosítás mindenfelől biztosítva legyen. Hasonlít a két bibliográfia egymásra abban is, hogy az önálló művek leírása után a rájuk vonatkozó hirdetések, reklámok és főképp az ismertetések részletei olvashatók. Ez rendkívüli módon megkönnyíti például a befogadástörténeti kérdésekkel foglalkozó kutató munkáját. Az ismert, ám valamilyen ok miatt ellenőrizhetetlen tételeket az Ady-bibliográfia csillaggal jelöli; a Babits-bibliográfiában hasonló jelölés nem található. Eltér a szerkesztők módszere az ismertetések feltárásában is. Az Ady-bibliográfia önálló műveinek recepciója ugyanis csak az adott mű leírása után szerepel, a Babits-bibliográfia szerkesztői azonban a hirdetések és a reklámok kivételével azokat önálló tételként is szerepeltetik a periodikumok közléseit feltáró részben. A használat számára mindkét megoldás előnyös: az első esetben a művekkel kapcsolatos viták címanyaga azonnal a művek után következik, s a periodikumok közléseit tartalmazó fejezet gyűjti össze a többi, az Ady-recepciót illető vitákat; míg a második esetben az egyes viták anyaga művek és évek szerint is visszakereshető.

A mű szerkezete szintén hasonló vonásokat mutat. Először Ady/Babits önálló magyar nyelvű kötetei és a vonatkozó ismertetések, majd a művekre vonatkozó szakirodalom, végül pedig bizonyos függelék következik. A gyűjtőkori elhatárolás miatt azonban a Babits-bibliográfia Babits Mihály műveit tartalmazó része gazdagabb: a periodikumokban, antológiákban és évkönyvekben megjelent írások mellett tartalmazza a közreműködésével, szerkesztésében megjelent köteteket s a vele készített interjúkat, nyilatkozatokat is. Itt kaptak helyet a műveiből készült műfordítások, ugyanilyen tételeket az Ady-bibliográfia is tartalmaz harmadik részében. Az Ady/Babits szakirodalmi alfejezet is két részből áll: az önálló művek és a

periodikumok adatainak feltárásából. Ez utóbbi mindkét bibliográfia legfontosabb tételsorozata. A szerkesztők, igen helyesen, ebben a két részben a lehető legbőségesebb anyagot közölték, hiszen, ahogy az Ady-bibliográfia bevezetésében olvasható: „kortörténeti szempontból érdekes lehet minden apró adalék [...] idővel a ma jelentéktelennek tűnő mozzanatok is kutatás tárgyává válhatnak”. A gyűjtés alaposságát mutatja, hogy az itt található tételsorozat mindkét bibliográfiában biográfiaoptóló, de mindenesetre azt kiegészítő szerepet tölt be. Ez az anyag rész a kor bármely kutatója számára kikerülhetetlen, foglalkozzon akár általában sajtótörténettel, akár a kor egy-egy folyóiratával, vagy például mentalitás-történettel, politikátörténettel, művelődéstörténettel. Végül a harmadik rész pedig a két költőre vonatkozó kultusz tételeit tartalmazza, a gyűjtőkör ismertetése közben említett különbségekkel.

Az egyes tételek fő besorolási rendje az adott fejezeten belül az időrend, de ezt egyik bibliográfia sem alkalmazza mereven. Az Ady-bibliográfia tárgyi, tartalmi és formai csoportosításokat is alkalmaz, betűrenddel kombinálva, a Babits-bibliográfia pedig igen precíz leírást ad a tételek sorrendjére és egyes, kérdéses kiadású művek megjelenésére vonatkozóan.

* * *

Bibliográfiát készíteni ezen a szinten, túlzás nélkül állítható, tudósi elkötelezettséget, szívós kitartást és messzemenő ügyszeretetet igényel. Aki próbálta már kideríteni egy-egy téves, ám nemzedékről nemzedékre öröklődő, megváltoztathatatlannak tűnő utalás, lelőhely, megjelenés eredeti adatait; aki évek hosszú sorát töltötte katalóguscédulák lapozgatásával is; aki szemét, idegeit és hozzátartozóit nem kímélve korrigálta bibliográfiai tételek hosszú sorát, mindezzel olyan munkát végezve, amit nem nagyon kapkodnak ki kezéből mások, az megérdemli, hogy az eredmény kellő megbecsülésben részesüljön. Ennek legfelsőbb foka az, ha a szerkesztők neve köznevesül, s egyre inkább magát az általuk készített művet jelenteni, esetleg párhuzamosan annak címével. A helyesírási szabályzat ugyan nem igazolja vissza, de mindenki tudja, hogy mit kell

érteni például a *szinnyei, gulyás pál, sajó—soltész, szentmihályi—vértesy, kozocsa, petrik*, esetleg: *bestermann, maiclès* stb. köznevek alatt. Ez a meghitt, bizalmas és egyértelmű megnevezés ugyanakkor az irodalommal hivatásszerűen foglalkozók közösségét is egybefűzi. E művek adatait mindenki használja, a bennük fellelhető összefüggések beépülnek más művekbe, bár szerkesztőik nevét, a hasonló bibliográfiákon kívül sehol sem tüntetik fel. Ám a szakma, ha a következő évtizedekben ezt hallja majd: *Vitályos—Orosz*, vagy: *Stauder—Varga*, mégis pontosan fogja tudni, hogy miről van szó. És ennél többet

tulajdonképpen nem is kívánhatunk magunknak. (*Vitályos László—Orosz László: Ady-bibliográfia 1896—1970. Ady Endre önállóan megjelent művei és az Ady-irodalom. Bp., 1972, MTA Könyvtára — Vitályos László—Orosz László: Ady-bibliográfia 1896—1977. Ady Endre önállóan megjelent művei és az Ady-irodalom. [2., bőv. kiad.] Bp., 1980, MTA Könyvtára — Stauder Mária—Varga Katalin: Babits Mihály bibliográfia. Bp., 1998, Argumentum Kiadó—Magyar Irodalom Háza— MTA Irodalomtud. Int.)*

Buda Attila

MAGYAR SZÓRVÁNYOK ÉSZAK-ERDÉLYBEN

Tóth Pál Péter eléggé egyedülálló feladatot oldott meg saját tudományága, a szociológia területén, méghozzá sikerrel. Egy több mint ötven évvel ezelőtt végrehajtott szociológiai felmérés maradványait dolgozta fel. 1942—44 között az akkor éppen Magyarországhoz tartozó Észak-Erdélyben magyaranyű felmérést készítettek elő a szórványtelepüléseken, zömmel román környezetben élő magyarokkal. A felmérés talán befejeződött, talán nem, mindenesetre annak idején Magyarországra került, a kérdőívekre az Országos Széchényi Könyvtár költözése során találtak rá. Akkor 9486 kitöltött kérdőív állt rendelkezésre egy ládában, 1995-ben, megint véletlenül, még újabb 3366 kérdőív került elő. *Tóth Pál Péter* 1987-ben látott hozzá a teljes anyag feldolgozásához. Feladatát megnehezítette, hogy a kérdőíveken és néhány véletlenül fennmaradt iraton kívül más nem állt a rendelkezésére. Így teljesen homályban van, miért, kinek a megrendelésére, milyen céllal készült a felmérés. Ezt a fennmaradt anyag alapján kellett valahogy kideríteni. Ami biztos volt, az az, hogy a felmérés 709 olyan észak-erdélyi településen készült, ahol a magyarok kisebbségben voltak.

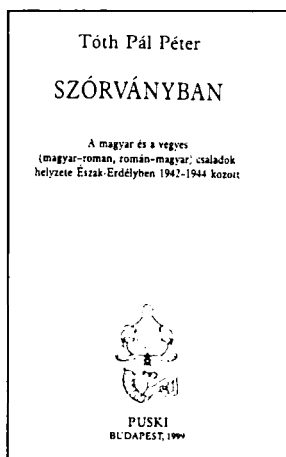
Tóth Pál Péter évek során át, és persze számítógépet használva jutott el a feldolgozás végére, erről ad számot könyvében, ennek eredményeit villantjuk itt fel futólag.

A kérdőív mintegy 200 kérdést tartalmaz, ezeket eléggé világosan fogalmazták meg, a felmérés így korszerűnek mondható. Valószínűnek látszik, hogy a felmérés irányítója *Szathmáry Lajos*, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület alelnöke volt, aki már 1937-ben tanulmányt írt a kérdésről és a szórványmagyarság szakértőjének számított. A más nemzetiségűek közt szórványban élő magyarok problémáját, asszimilálódását környezetükhöz már a dualizmus korában felismerték, elég, ha *Rákosi Viktor Elnémult harangok* című regényére emlékeztetünk. Az 1918-as impériumváltozás után ez még égetőbb kérdéssé vált. Az 1930-as években 298 500 főre becsülték az erdélyi szórvány magyarok számát. 1934-ben egy református egyházmegye híveiről készítettek el katasztert, ez tekinthető az 1942—44-es felmérés előzményének.

A kérdőívek alapján nem világos, mitől tekintettek egy falut szórványnak, és milyen alapon különítették el a magyar és a vegyes családok kategóriáját. Az utóbbiaknál egyértelműen csak magyar—román vegyes családokról volt szó, holott a valóságban a szász (német) elem is jelen volt. A meglévő 709 településen túl feltehetően még 441 további falut is fel akartak mérni, de ez nyilván elmaradt.

Ezt az anyagot dolgozta fel a szerző, mint maga írja, történet-szociológiai elemzés formájában. Az egész felmérés valami-

lyen formában bizalmas ügy lehetett, a korabeli sajtóban nem esett szó róla. Mint-hogy a kérdőívek kitöltéséhez jelentős helyismeretre is szükség volt, a felmérést végzők többnyire a helyi tanítók, esetleg katolikus vagy református papok közül kerültek ki, de persze mások is részt vettek a munkában.

A kérdőív a *családi állapotra* kérdezett rá először, 27 780 gyermeket írtak össze 19 éves kor alatt, ehhez járult még 238 rokon-gyerek, árva. 41 családban tíznél több volt a gyerekek száma, és a családok csak 6,3%-a volt gyermektelen. A nagy többség helyben járt iskolába (tehát nem került Dél-Erdélybe, amitől a vegyes családoknál a felmérők féltek). A kérdőív egyik pontja a gyerekek különleges képességeire volt kíváncsi, de összesen csak 287 esetben találtak ilyet. Ezeket valószínűleg külön képzésben szeretnék volna részesíteni.

A családok felosztása magyar és vegyes családokra bizonytalan, mert a magyarnak jelzett családoknál a férfiak 15,2, a nők 16,2%-a nem magyar anyanyelvű, a vegyes családokban a férfiak 53, a nők 41,5%-a magyar anyanyelvű. A kérdőív külön rákérdezett az otthon használt nyelvre is, a vegyes családokban az apák 58,7, az anyák 41,5%-a beszélt magyarul is, a magyar családoknál csak 1,6, illetve 1,4%-a románul. A magyar családok 26,8%-ában a használt nyelv a román vagy a német. Az

1940-es változás nem hozott értékelhető fordulatot.

A *vallás* vonatkozásában a felmért meggyékben a katolikusok vannak kétharmados többségben, de a felmérték közt a többség református. A szerző úgy véli, hogy a katolikus vallás, mint univerzális, jobban akadályozza a szórvánnyá válást. A magunk részéről inkább a református vallást tartjuk ilyennek, hiszen a katolikusból könnyű az átmenet az unitus valláshoz (a szerző a korabeli szóhasználat szerint görög-katolikusokról ír, az ortodoxokat pedig görög-keletieknek nevezi). A vegyes családokban a felekezeti hovatartozás vegyes volta is erősebb (több, mint 80%). A vallásváltoztatás mindig tudatos aktus, összefügg nyilvánvalóan a házasságkötéssel, ahol a feleség követi férje vallását. A vegyes házasságoknál az is egyértelmű, hogy a katolikusok unitusokká lesznek, ami az elrománosodás jele. A vallásváltoztatás (ezt évről évre mutatja egy táblázat) a szerző szerint többnyire független a rezsim változásától, de 1940–44 közt mégis igen nagyszámú.

A kérdőív kitért a felmérték *foglalkozására*. A nőknél ez többnyire megválaszolatlan maradt, nyilván háztartásbeliek voltak, ami nem számított foglalkozásnak. A szerző az adatok kódolásában használja az állami értelmiségi kategóriát. Ez nyilván az állami szolgálatban lévő értelmiségit (tanító, tanár stb.) jelenti, de mégis jó lett volna kifejtetni, kik tartoznak ide. Az iskolázás vonatkozásában kiderült, hogy a magyarok nem iskolázottabbak a románoknál. A férfiak 66,4%-a volt katona, de az nem derül ki, vajon a *magyar vagy a román hadseregben-e*. Az esetek 23,6%-ánál nincs erre vonatkozó adat.

A kérdőívben arra is kellett válaszolni, van-e a családok birtokában magyar újság, könyv, kép vagy jelvény. A kérdés eléggé meghatározatlan, a családok 57%-ának volt valamilyen újsága, ez a magyar családok 47,2%-ában magyar újságot jelentett, a vegyes családokban csak 29,1%-ban volt ilyen, könyv viszont csak a magyarok 8,5, a vegyesek 9,2%-ánál akadt. Horthy-kép a magyar családok 5,4, a vegyesek 5,1%-ánál volt.

Egészségügyi vonatkozásban a család-fők 75,8%-át munkaképesnek, 10,2%-át

részben munkaképesnek tartották, 3% volt munkaképtelen és 1,2% hadirokkant.

Külön kérdőpont vonatkozott a *családok megbízhatóságára*. Ezen nyilván magyar nemzeti szempontból való megbízhatóságot kellett érteni. A válasz lehetett igen, nem vagy kétes. Természetesen nagyon kényes pont volt ez, és a kérdőbiztosok számára is tág teret hagyott a szubjektív megítélésnek. Végül is a magyar családok 72,5%-át nyilvánították megbízhatónak, 2,7%-át nem és 5% volt a kétes. A vegyes családoknál ugyanezek a százalékok 32, 24,2 és 23, tehát mindenképpen csak a kisebbséget tartották megbízhatónak. Mintegy 20% esetében hiányzik az adat, a kérdező nem mert állást foglalni. A románoknál a nők a megbízhatóbbak. A legtöbb megbízhatatlan azok közül került ki, akik a magyar és a román nyelvet egyaránt anyanyelvüknek vallották. Felekezet szerint az unitáriusok a legmegbízhatóbbak, de a katolikusok inkább azok, mint a reformátusok. Sajátos, hogy a nem megbízható vagy kétes családok birtokában több magyar könyv volt, mint a magyarokéban. Mindenesetre ennél a pontnál messze több volt az adathiány, mint a többinél. A tanítók a felmértek 6,4%-át nem minősítették, a katolikus papok óvatosabbak voltak, az esetek 18,7%-ában tartózkodtak a minősítéstől.

A *vagyoni helyzetre* vonatkozó kérdőpontok szinte teljesen csak a falusi gazdálakosságra voltak szabva, egyéb vagyonra nem irányultak. A felmértek 50,8%-ának volt *saját háza*, 28,8%-ának nem, ezek valószínűleg a szülőknél laktak, a többi adathiányos. A megkérdezettek 51,6%-ának nem volt földje, 13,2%-ának viszont 9 holdnál több. Ezen belül a magyar családok 91,5%-ának nem volt földje, a vegyeseknél ez az arányszám 8,5. Földet csak a családok egy része bérelt, akkor is többnyire egyholdas nagyságrendben. A nagy többség nem tartott állatot (a lábasjószágot nem kérdezték), de csak 62%-ának nem volt szarvasmarhája, a többi állat (ló, juh, sertés) a családok 80%-ánál hiányzott. Vagyis a felmértek nagy többsége a szegény kategóriába sorolható.

Az *Utószóban* a szerző hangsúlyozza, hogy a vizsgálat még nincs lezárva, mert az adatok alapján további kérdések is feldolgozhatók. Asszimiláció 1918 előtt is volt, magyar részről irányították is a nemzetiségek oldaláról, de magyar asszimiláció is volt már akkor a nemzetiségek irányába. Ennek pontos okát nem lehet tudni, talán a hatóságok nemtörődömsége, tehetjük hozzá. Ez az asszimiláció 1918 után, most már a hatóságok által is támogatva, tovább folyt. 1940–44-ben a szerző szerint magyar részről nem volt kísérlet ennek a folyamatnak a visszafordítására. Ez persze valószínűtlennek tűnik, de az idő rövidsége miatt nemigen lehetett érdemleges eredménye.

Az előbb felsorolt adatok csak egy töredékét teszik ki annak a gazdag anyagnak, amely a feldolgozás eredményeként ebben a kötetben összegyűlt. Óriási feldolgozó munka eredménye ez, valóban mintaszerű, különös tekintettel a bevezetőben vázolt bizonytalanságokra. A szerző teljesen minden tiszteletet megérdemelt, néhány kétségünket a tárgyalás során fejtettük ki.

A kötet közel egyötödét a mellékletek teszik ki, a tárgyalt vármegyék községei szerinti nemzetiségi adatai az 1910-es, 1930-as és 1941-es népszámlálás szerint, a föld és az állatállomány kimutatása, megoszlása, az egyéb, a tárgyalás során érintett mutatók összegezése. Nagyon fontos, hogy egy mintegy tízlapos angol nyelvű rezümé, táblázatokkal, a külföld számára is első lépésben hozzáférhetővé teszi a könyv eredményeit. Talán érdemes lett volna a szövegen belüli táblázatokhoz is angol címet megadni.

A könyv mindenképpen nagy filosztesztelés, különös tekintettel arra, hogy a mindenkori jelenre orientált szociológiának egy több mint félévszázaddal korábbi állapotnak a feltárása nyilván ritkán sikerül. (Tóth Pál Péter: *Szórványban. A magyar és a vegyes (magyar—román, román—magyar) családok helyzete Észak-Erdélyben 1942—1944 között*. Budapest, 1999. Püski, 272 o.)

Niederhauser Emil

KÉT KÜLFÖLDI KÖNYVRŐL

Az oroszul 1994-ben napvilágot látott könyv még a sokat látott pszichológiatörténetész recenzens számára is igazi meglepetés. A. Etkind ugyanis képes arra, hogy minden sajnálkozás, a sebek nyalogatása (ő Istenem, az egyszer virágzó orosz pszichoanalízist elnyomta a kommunizmus) s minden partikularizmus nélkül beszéljen az orosz pszichoanalízis történetéről. A partikularizmus két szempontból is hiányzik a könyvből. Miközben gazdag s sokszor megnyomorított emberi sorsok bemutatásával érvelő, a filozóf is megmozgató gazdag panorámát kapunk három–négy évtized orosz kultúrájáról, a perspektíva egyáltalán nem korlátozódik orosz, illetve szovjet belügyekre. Másrészt az új anyagokkal is dokumentált beszámolót a pszichoanalízis sorsáról a forradalom előtti Oroszországban, majd a Szovjetunió kezdeti évtizedeiben, a könyv igen szoros összefüggésben látatja nemcsak a közismert politikai atrocitásokkal és affinitásokkal, hanem az orosz kultúra egészével is. Valójában a könyv három mozzanat között teremt szoros kapcsolatot. Ebből az egyik az orosz kultúra egésze. Ritkán szoktunk pszichológiában arról gondolkodni, milyen kapcsolat is lehet mondjuk a század eleji orosz szimbolizmus és az orosz pszichológia kibontakozása között, miként szintén csak meglepetésszerűen szoktunk találkozni mondjuk a filmművés és filmteoretikus Szergej Eizenstein és Nyikolaj Jakovlevics Marr vagy Lev Szemjonovics Vigotszkij kapcsolatával. Hasonló módon nemigen szoktuk mérlegelni, hogy milyen összefüggés lehet a mai humán tudományokban oly népszerű Nyikolaj Bahtyin dialogikus tudásemellete és kultúrafelfogása, illetve ösztönök, tudatosság és társadalmi kontroll viszonyának pszichológiai értelmezése között. Etkind könyvének nem egyszerűen erénye, hanem meglepetése, hogy az orosz kultúráról meglévő fragmentált, mert eltérő kontextusokból — politikatörténet, a pszichológia alternatív iskolái, az irodalmi strukturalizmus sorsa — származó ismereteinket újból egy egységes képből jeleníti meg.

A könyv másik oldala ugyanis természetesen a pszichológia. Etkind itt is meszerűen jár el. Bár a könyv címe csak a pszichoanalízist igéri, az orosz pszichológia történetének olyan kevéssé feltárt irányzatait is részletesen tárgyalja, mint például a pedológiai mozgalom sikere, vagy érdekes meglátásokat ad Pavlov és a szovjet hatalom változó viszonyáról és így tovább.

A visszatérő elem a könyvben természetesen a politika. Etkind sokat visszaad abból a különleges affinitásból, amely általában politika és tudomány között van Kelet-Európában. A pszichoanalízisre nézve ennek különleges jelentősége és íze lesz az orosz közegben, a libido kérdésénél és az indulatáttételnél. Mint Etkind kiemeli, az orosz közegben a szexuális mozzanat sokkal kisebb szerepet játszik a pszichoanalitikus elméletben, az analitikus technikában pedig az áttétel kérdését fokozatosan felváltották egyfelől a hatalom, másfelől a változás és lázadás problémái. A gyakorlati munkában a „tudatosítás” és a „sugalmazás” sokkal nagyobb jelentőséget kapott, mint az áttétel, amelyről a szovjet időszak analitikusai szinte egyáltalán nem beszéltek (631. o).

Ami a tárgyyszerű tartalmat illeti, a könyv meglepetései nehezen sorolhatók fel.

Számos meglepő tényét találjuk itt meg a pszichoanalitikus kultúrának, melyeknek orosz vonatkozásuk volt. Ki gondolta volna például, hogy Lou Andreas Salomé, Nietzsche, Rilke és Freud környezetének „végzetes asszonya” oroszországi neveltetésű német családból származik, vagy ki gondolta volna, hogy a Freud és Jung közti szakítást mintegy „közvetítő” páciens és kiképzés alatt álló pszichoanalitikus, Sabina Spilrein is orosz volt? A meglepetések nemcsak a pszichológiatörténet alakjaival kapcsolatosak, bár azok sem érdektelenek. Etkind emlékeztet arra, hogy olyan pácienseknek, mint a farkasember, oroszáguk nem mellékes mozzanat volt. Etkind azonban az orosz kultúra nagyjait is bevonja. Nemigen gondoltuk volna, legalábbis én nem, hogy milyen affinitást mutatott és hogyan küszködött a pszichoanalízis problémáival Bulgakov vagy Zoscenko, a szovjet korszak e két kiemelkedő írója, Ivanovról s a szimbolistákról nem is szólva.

A könyv különleges érdekessége, hogy sajátos folytonosságokat állapít meg az orosz kultúra átfogó szemléleti kérdései és a pszichoanalízis oroszországi fogadtatása között. Etkind tulajdonképpen irodalmias stílusban megírt, nem filologizáló, mégis meggyőző esszéesorozatot ad tiz fejezetben. Többnyire egy-egy főhős köré szervezve mutatja meg a pszichoanalízis hányattartott sorsát közel fél évszázad során. A témák egy része a dolog, mármint az orosz-szovjet társadalom természetének közhírhözően mozgalmi jellegű, mondjuk a *Hatalom és halál közt* című fejezet Trockij és a pszichoanalízis kapcsolatát mutatja be, vagy *A pedológiai torzulások a rendszerben* című fejezet a pedológia különleges jelentőségét elemzve a szovjet kultúra egész *Új ember* mitológiájának politikáját elemzi. Ugyanakkor külön fejezet foglalkozik például a moszkvai amerikai nagykövet, William Bullitt és Bulgakov sajátos kapcsolatával és a pszichoanalitikus gondolatrendszer megjelenésével Bulgakov munkásságában, illetve Bullitt jelentőségével az analitikus mozgalom finanszírozásában és emberi támogatásában.

A szinte magukban is megálló tanulmányok vagy tematikus fejezetek mutatják azt, hogy miként küszködött a szovjethatalmat megelőzően is az orosz kultúra

legkülönbözőbb képviselőinek munkásságában a pszichoanalízis integrálásával. Etkind a századfordulós orosz kultúrát mint halál és az örök visszatérés kérdéseivel foglalkozó, meglehetősen erőteljes Nietzsche-hatást mutató kultúrát prezentálja. Nagy érzékenységgel mutat rá arra, hogy az orosz modernizmus virágkorában mind annak vallásos változataiban, mind pedig a filozófiai eszmék hatása alatt, például Nietzsche-követőként megjelent két olyan mozzanat, amely különössé teszi viszonyukat a pszichoanalízissel. Az egyik a testiséggel való meglehetősen ambivalens viszony. Vannak ugyan kifejezetten orgiasztikus elemek is bizonyos orosz eretnek mozgalmakban, egészében azonban ez a köznap életében igencsak földhözragadt háttérű, hogy úgy mondjam a „sár világában” élő kultúra a testek tagadásából indul ki, nehezen tud mit kezdeni az ember vágyaival és egyáltalán az ember testi mivoltával. Ez a háttér eredményezi azt, hogy a pszichoanalízis, amely a nyugat-európai kultúrában megkérdőjelezhető módon ugyan, de az ember irracionális oldalának tudományaként szerepel a századfordulón, az orosz kultúrában mint áttetsző, racionális, könnyed európai kihívás szerepel, mint olyan kihívás, ahol az ember szexuális életének és gondolati világának egymást áthatásában kereshető az emberek boldogulásának titka. Ezzel szemben mind az orosz, mind a szovjet kultúrában mindaz megkérdőjeleződik, amit a szovjet jelszavak „pánszexualizmusként” kárhoztatnak, a nem tudatos determináció tézisével pedig az ember sajátos önalakító szerepét, épenséggel valamiféle megemelt tudatosságot kell szembeállítani.

Ez a gazdag gondolati keret eredményezi azt, hogy Etkind könyve nem pusztán a szovjethatalom által üldözött pszichoanalízisnek állít emléket, hanem megmutatja azt, hogy a pszichoanalízis a nagy orosz kultúrában, a forradalom előtti kultúrában nem pusztán jelen volt, hanem kisebbségi és meglehetősen provokatív gondolatmenet volt ebben a közegben, amely az orosz kultúra főbb trendjeivel, legyenek azok hagyományos vallásos trendek vagy forradalmi elképzelések, meglehetősen éles ellentétben áll. A pszichoanalízis az orosz kultúra homályával szemben valójában

mindig a tisztaság és világosság, valamint az egységes emberkép ígérését hordozta.

Etkind könyve ezzel az általános intellektuális kerettel együtt nem hanyagolja el a szovjet korszak különleges atrocitásainak jellemzését. Itt is vannak sajátos erényei. Egyrészt világosabbá teszi Trockij affinitását a pszichoanalitikus mozgalom iránt, világosabbá teszi azt is, hogy a szovjet korszakban hogyan kerül majd mind a pszichoanalízis, mind a pedológiai mozgalom ellentmondásba az Új Ember iránti igényel. Vagyis azzal az elképzeléssel, mely szerint az ember valójában üres lény, akit a társadalom tölt fel tartalmakkal. Rámutat arra, hogy szakmailag úttörőnek tűnő mozgalmak és megfogalmazások esetén is tetten érhető a centralizációs társadalmi modell, ha tetszik a sztálinizmus szerepe. Ez még olyan absztraktnak tűnő tézisekben is előjön, mint a szovjet kultúrában s ezen belül a pszichológiában is többször visszatérő próbálkozások gondolkodás és nyelv azonosítására. Ennek ugyanis egy olyan értelemben vett mitikus Új ember pszichológiája felel meg, akinek mind belső világa, mind gondolkodása azonos a nyelvhasználattal. Maga a nyelv pedig a például a Vigotszkij-követők, mint Alekszandr Lurija által előtérbe állított irányító funkciója révén lép be a belső folyamatok irányításába. Igazi belső élet, amely hozzáférhetetlen lenne, nincsen is. A ma csak pozitív programként emlegetett interiorizációs elv (ami kívül volt, az belülre kerül) egyben egy uralmi koncepció is. Olyan emberkép bontakozik ki itt, amely-

ben a csak szubjektíven hozzáférhető élményvilág problémája teljességgel eltűnik. S eltűnik persze az is, amit individualitásnak nevezünk. Ebben a közegben különös kétélű jelentősége van Bahtyin munkásságának. Vagyis egyrészt a természettudományos, másrészt a társadalmi redukcionizmussal szemben Bahtyin dialogikus elve az egyén szubjektivitásának redukálhatatlanságát képviseli.

Etkind munkája a pszichológiatörténet egészes kérdésai szempontjából úttörő munka, amely a mai pszichológiatörténet-írás társadalomtörténeti törekvéseibe illeszkedik. Olyan tudásszociológiai könyvként is olvasható, mely azt az álláspontot dokumentálja, hogy a pszichológia sem politikai, sem szellemi értelemben, de földrajzi értelemben sem sziget, amely minden mástól függetlenül fejlődne. Anélkül, hogy a tudományszociológiai erős program nagy jelszavait pufogatná, Etkind valós esetelemzések sorozatával ad példát arra, hogy a pszichológiatörténet eszmétörténeti oldalát és eseménytörténetét is csak a valódi társadalmi kontextust teljességgel felvállalva tudjuk jól követni. A szakma történése számára számos ténybeli meglepetést nyújt a könyv, az értelmezés oldalán pedig a gondolatilag sokrétű mintázatok felhasználása teszi izgalmas olvasmányá. *(Alekszandr Etkind: A lehetetlen Erősa. A pszichoanalízis története Oroszországban. Fordította: Bratka László, Kis Ilona, M. Nagy Miklós, Szóke Katalin, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1999. 656 o.)*

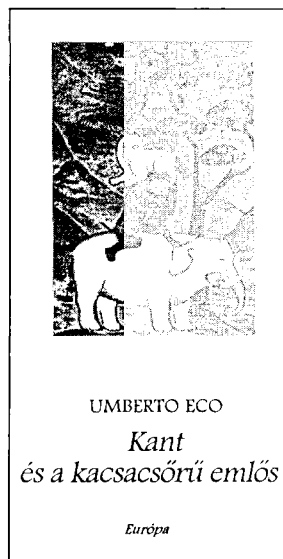
Eco a tőle megszokott energikus és mindenevő módon próbálkozik két dologgal könyvében. Egyrészt megpróbálja megmutatni, hogy a szemiotikai gondolkodásmód, vagyis az a gondolkodásmód, amely minden természeti és emberi jelenséget a jelek szempontjából kezel, képes versenyre kelni a mai társadalomtudományi palettán újkeletűbb kognitív gondolkodásmóddal, amely viszont hasonló módon minden jelenséget valamiképpen a megismerési modellálás kereteiben próbál kezelni. Eco törekvése az, hogy mintegy újrairja három évtizeddel ezelőtti szemiotikai traktátusát,

úgy, hogy behelyezi a mai kognitív tudomány kontextusába és megmutatja, miért is releváns, s miért is tekinthető alapvetőnek a szemiotikai gondolkodásmód a megismerés kutatásában. Másik mondanivalója történeti, különösen kiderül ez a gazdag apparátusból, a száz oldalnál nagyobb jegyzetanyagból: mind a jeltudomány, mind a filozófia, mind a mai kognitív szemlélet képviselői nem szabad elfeledkezzenek a múlttól, arról, hogy azt a történetet, amit ők valami egyedül és csodálatos, saját szakmájuk gondjaira megoldást hozó újdonságnak tartanak, sokszor elmondták már, ha más szavakkal is.

A történeti mozzanat Eco vállalkozásának legértékesebb része. Nagyon világosan mutatja meg, különösen ami a középkori jelentésmódok elméletét illeti, hogy a kategóriák használata és a jelhasználat közötti kapcsolat gondolata a Kant előtti filozófiában is jelen van, és a középkori töprengést jelek, kategóriák és a világ kapcsolatáról nem izolálhatjuk a későbbi fejleményektől. A szemantikai háromszögek vizsgálata nem indulhat el Ogden és Richards, illetve Karl Bühler nevével. Ez idáig rendben is van. Eco perspektívájának bizonyos korlátait sajátos lebegését latin hagyomány és az angolszász hagyomány között jól mutatja azonban, hogy történeti távlatából kimerad az intencionalitás problémája, és Brentanonak még a nevével sem találkozunk egy olyan könyvben, amely egyébként tüzetesnek ígérkező módon foglalkozik számos, az intencionalitás kérdését érintő középkori retorikai, illetve logikai koncepcióval.

Eco könyve két kérdésben ad megfontolásra érdemes és érdekes gondolatokat. Meggyőző arról, hogy a szemiotikai gondolkodásmód a mai megismeréskutató számára is releváns és középponti jellegű. Az egyik megfontolandó mozzanat a hasonlóság problémája. Eco évtizedekkel előbbi szemiotikai koncepcióját megújítva mutatja meg, hogy a hasonlóság problémája, ez az újabb időkben Peirce-től származó, s ma számos szakágban előtérben álló kérdés mennyire nem kerülhető meg a mai kutatásban sem. Peirce nyomán azt hangsúlyozza, hogy magának az észlelésnek az alapvető ikonicitása az egyik oldalon, és a jelrendszerekben mint másodlagos rendszerekben megjelenő hasonlóság a másik oldalon a teljes ikonológiai probléma két oldalaként kezelendő. Szerencsés módon (egy lényegében vizuális anyag nélküli könyvben szerencsés módon) nemigen foglalkozik itt a festészeti ikonicitással és egyáltalán a hagyományos ábrázoló művészetekkel, hanem a percepcióelmélet problémáira tér ki igen részletesen. A filozófus és a pszichológus számára is megfontolandó az a megállapítása, hogy amit a klasszikus filozófia mint az elsődleges minőségek problémáját vetett fel, az a mai megismerési modellálásban is felmerül mint az elsődleges ikonicitás kérdése. Annak a gon-

dolatmenetnek a felújítása ez, amely megjelent a percepcióelmélet olyan klasszikusainál, mint Helmholtz vagy Karl Bühler, ahol szintén alapvető szerepet játszik az ikonicitás, de valójában már megvan az elsődleges minőségek Berkeley-féle elméletében is. A mai pszichológiában és idegtudományban az ikonikus mozzanat elsősorban úgy jelenik meg, mint a mentális képek belső szerkezetének hasonlósági problémája.

Eco könyvének másik érdekessége azal kapcsolatos, ahogyan a köznapi és a szigorúan taxonomikus osztályozások viszonyát rendezi. A témát áttekintve visszatér arra a kérdésre, milyen is a viszony az életlen halmaz alapú és a szigorú kategóriákat és hierarchiákat alkalmazó gondolkodásmódok között. Rosch és a kategória-viszonyok más empirikus kutatóinak kísérleti munkáit ugyanúgy felhasználja itt, mint a wittgensteiniánus fogalmi elemzéseket. Megpróbálja helyére tenni, hogy minden kategorizációnk alapvetően és kiindulása szerint véletlen halmaz jellegű-e. Kicsit nehéz dolga van itt az alapvetően filológus szerzőnek: legtöbbször úgy gondolnánk, hogy ez nem íróasztalnál eldönthető kérdés. A hiányérzet az olvasóban nem Eco mennyi irodalmat mozgat. Mindenütt, e

kérdésben is barokkosan hatalmas irodalmat kapunk a középkori kategóriaelméletől a mai prototípus kutatásokig. Az igazi hiányérzet oka: nem mindig világos, hogy Eco szerint milyen súlya van mindennek az emberré válást és a gyermek fejlődését tekintve. Igen keveset tudunk meg, éppen a filosz hozzáállás miatt, arról, hogy milyen a kategóriarendszerek fejlődése, a mai életre jellemző szigorú kategorizáció és az úgynevezett tudományos vagy szigorú kategorizáció hogyan bontakozott ki az emberi kultúrában, illetve az emberré válás során, valamint, hogy a gyermekeknél hogyan is viszonyulnak egymáshoz a különböző funkcionális, perceptuális alapú és absztrakt kategorizációk. Ez az, ahol az olvasó úgy érzi, hogy a mai kognitív kutató jóval többet tud, míg Eco tudásának többete filológiai.

A kategorizációnak a használatból kiinduló kutatója számára a kategorizáció létkérdés, amikor meg akarja állapítani, hogy segíthetők-e a fejlődés folyamatai beteg gyerekeknél, vagy amikor szeretné

megállapítani, hogy alapvetően azonosak-e kategorizációs rendszerek az embereknél, függetlenül nyelvi hovatartozásuktól, vagy mikor arra szeretne választ adni, hogy kategorizációinkat hogyan alkalmazzuk abuzív módon a sztereotip gondolkodásmódokban. Ezek a pragmatikus élettani kérdések hiányoznak Econál. Az az olvasó érzése, hogy Eco, aki olyan kitűnően exponálja a valamire használható tudás problémáját mint szépíró, amikor újra felveszi a tudós szerepét, barokk lesz, skolasztikusan barokk. Építményeket akar felsorakoztatni, minél több klasszikus terminológia megmozgatásával. Megmutatja, hogy milyen bonyolult kérdésekkel él az ember, s nemigen merül fel nála az, ami a mai kognitív kutatók igazán hatékony nemzedéke számára sorskérdés: miért is olyan fontos ez a probléma. (*Umberto Eco: Kant és a kacsacsőrű emlős. Európa, Budapest, 1999. 428 o.*)

Pléh Csaba

A BOLYAI TUDOMÁNYEGYETEM TÖRTÉNETE

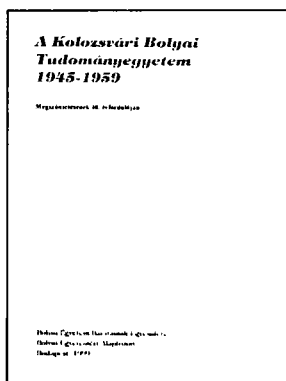
A Bolyai Tudományegyetem 1945 és 1959 közötti történetéről a hajdani tanárok és diákok szép kötettel emlékeztek meg. A tanulmányok sorából kiemelkednek azok, amelyek az egyetem sorsfordulóihoz kapcsolódnak, esszéisztikus formában vagy dokumentumokban mondják el tapasztalataikat.

Csögör Lajos előadja, hogy 1945 után miért maradhatott meg a magyar egyetem, s ugyanezt teszi *Obál Ferenc* a marosvásárhelyi Orvostudományi Egyetem létrejötté kapcsán. A többi tanulmány a magyar tanszékek tanárainak működését sorolja fel. Kiemelkedik *Antal Árpádnak* a magyar nyelvről és irodalomról szóló elemző munkája, amely kritikus elemeket is tartalmaz.

Az egyetem újabb sorsfordulója az 1956-os magyarországi forradalomhoz kapcsolódó beszámoló *Gagyi Balla István* tollából. Ebben a részt vevő tanárok és diákok véleményei alapján olvashatunk az

intézmény akkori helyzetéről s az ún. pártirányításról, amely a zaklatás és az erőszak különböző eszközeit is igénybe vette. *Bodor András* az egyetem felszámolását tárgyalja, és külön is szól az 1959. február 26-i gyűlésről, amelyen részt vett Ceaușescu is, és ahol felszólították Szabédi László professzort, hogy fogadja el a Babes és Bolyai egyetem létesítését. A zaklatások hatására Szabédi és Csendes Zoltán prorektor öngyilkosok lettek. *Balázs Sándor* pontokba foglaltan sorolja fel azokat az érveket, amelyek a nacionalizmustól az „egységes dolgozó nép” megosztásáig terjedő vádak hangoztatták, annak bizonyítására, hogy miért kell a két egyetemet egyesíteni.

Sebestyén Kálmán az egyetem válogott bibliográfiájában mutatja be az intézmény széles körű oktatói és kutatói tevékenységét.

A kötet roppant tanulságos, mert egyrészt azt bizonyítja, hogy 1945 és 1959 között működött magyar egyetem Kolozsvárt, mégpedig a szocialista Románia keretei között. Másrészt arra is utal, hogy bármennyire is elvált a két egyetem tevékenysége, a magyar egyetem jól szolgált a román és a magyar együttműködést az

oktatás és a tudomány terén. Mindezek után érthetetlen, hogy a román nacionalizmus mai képviselői tiltakoznak a különálló magyar egyetem felállítása ellen, és némelyek beérik az ún. multikulturális egyetem létrehozásával. Jegyezzük meg, hogy a Bolyai Egyetemet az állam támogatta, így nem volt szükség egyházi vagy más civil szervezet bekapcsolására. A politikai átalakulás miatt a régi nacionalista érveket nem érdemes újra hangoztatni. Természetesen az új magyar egyetemnek alkalmazkodnia kell a megváltozott helyzethez és az oktatási és tudományos fejlődéshez. (*A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem, 1945—1959. Szerkesztette Faragó J., Incze M., Katona Szabó I., Sebestyén K., A Bolyai Egyetem Barátainak Egyesülete Bolyai Egyetemért Alapítvány, Budapest, 1999. 340 o.*)

Köpeczi Béla

ÚJ LÉPÉS A DANTE-KUTATÁSBAN

„Dante, akit már életében is ki költőnek, ki bölcselőnek, ki teológusnak nevezett, minden írásában a lenyűgöző egyéni erőnek akkora bőségét árasztja, amelyetől az olvasó, a tárgytól függetlenül is, legyőzöttnak érzi magát. Az akaratlak mekkora erejét föltételezi a Divina Comedia rendíthetetlenül egyenletes kidolgozása is.”

(Jacob Burckhardt)

Kelemen Dante-tanulmányai — finom elemzésekkel, korrekter komparatistikával — mindenekelőtt a dantistáknak szólnak, bár a szépen megírt olvasmányos szövegüket tekintve, a Dante-tisztelők is sokat tanulhatnak majd belőlük.

Dante fölidézése az én szememben akaratlanul is Babits vívódásait folytatja és nyújt megoldást, alapos filológiai-filozófiai elemzésekkel. Babits számára a Dante-élmény és -fordítás mintegy ifjúkori szerelem, amely érettebb korában is újra meg

újra felidéződik, de már anélkül, hogy a fiatalság magabiztos fölényét (pl. Szász Károly vagy Gárdonyi Géza megoldásaival szemben) megtartotta volna. Ha Dantét Babits a legnehezebben fordítható auktornak tartotta, hozzátéve, hogy egy szövegnek csakis egy hű fordítása lehetséges, elénk tűnik a roppant vállalkozás, amibe belevágott.

S jöllehet a dantei tercínak szépségéről, magyar visszaadásán módzatairól írja Babits a legtöbbit, nem siklik át e mű háttérét alkotó dantei filozófián sem: „a középkor szellemi szépségein és érdekességein”, ami Szász Károly szemében még mintegy „skolasztikus okoskodásnak” tetszett.

Életrajzi adatokkal most nem érvelve, a babitsi szöveg megmutatja, hogy a dantei mű filozófiai-teológiai interpretációja előzte meg a szöveg végső formába öntését. Ez azonban a hazai dantistákat — Toldy Ferencről Kardos Tiborig — kevésbé érdekelt. Kelemen tehát joggal fordul a külföldi (főként olasz) interpretátorok felé, jó érzékkel válogatva meg ezek közül a legalapo-

sabbakat (B. Croce, K. Vossler, Bán Imre, A.J. Greimas, B. Nardi, U. Eco, J. Freccero). Tanulmányát a szövegből kiinduló korrekt elemzések és szöveghívatások jellemzik, mert belátja: a dantei életmű végső célját csakis így lehet felderíteni. Az *egészet* kívánja átfogni, nem pusztán egy-egy részlet bizonyossága vagy tévessége foglalkoztatja: Dante számára — mint Kelemen interpretációjából kiviláglik — sem az arisztotelizmus, sem az averroizmus nem cél, hanem csak eszköz. Ez ad értéket Kelemen tanulmányának, amely épp ennél fogva viszi előre a Dantekutatást, nemcsak a hazait, hanem a nemzetközit is.

Módszertanilag Kelemen szerencsés módon elkerüli mind a nem szövegekre építő „nagy filozófiai koncepciót”, ami néha a Lukács-iskolát jellemezte, másfelől a valóban szépséges tercinák csodálatánál megálló filológiai részletekbe vesző, és így az *egészet* alig szem előtt tartó elemzési módszert. Az is előnye, hogy Vosslerrel ellentétben nem akarja komponensekre feldarabolni az Isteni színjátékot.

Az isteni üzenetként interpretált dantei mű kulcsszavaira különös gondossággal mutat rá Kelemen, kiváltképp a „Mit a szerelem sugdos” kezdetű tercinában („I' mi son un che, quando/ Amor mi spira, noto, e a quel modo/ ch' e' ditta dentro vo significando”) a *spira* („lehet”, „ihlet”, „inspirál”), a *noto* („feljegyzem”) és *ditta* („diktál”) igék meghatározó jellegét kiemelve e fontos jelentéssík szempontjából (17. o.). Itt derül fény arra is, hogy a babitsi szöveg közelíteni, csak közelíteni tudta a dantei szöveg tartalmi gazdagságát.

Kelemen ugyanakkor túlmegegy a maga elé kitűzött célján is: Dante önértelmezésének („én a Szentlélek poétája vagyok”) rekonstrukcióján a fő művekben. Így találjuk meg a konkrét interpretációban a Vendégség című Dante-művet is. E Dante-szövegből a „professzionisták és nemeslelkűek” megkülönböztetése nézetem szerint már részben előlegezi a leonardói gondolatot (amely az „utánzó bölcsek” és a „tudatlan” ellentétére utal).

Kelemen János

A Szentlélek poétája

KÁVÉ KIADÓ

Ami pedig a „rózsakeresztes” Dantét illeti, Kelemen joggal tartja ezt az értelmezést történetietlennek. Nemcsak abban van igaza, hogy a rózsakeresztesek mozgalma és nézetei a 18. században voltak jellemzőek, de abban is, hogy a hermetikát Dante korában valószínűtlennek tartja. (Hozzátehetem: a hermetika még a középreneszanszban, Ficinónál sem vált meghatározóvá, még kevésbé Dante korában.) A nemzetközi ezoterikus-hermetikai interpretáció a nemzetközi irodalomban kísérletet sem tett arra, hogy ezt a dantei gondolatokba visszavezesse.

Reális Kelemennek az a belátása is, hogy Dantét nem szabad csak filozófusnak, averroistának vagy arisztotelianusnak tartva olvasni, minden filozófiai műveltsége ellenére.

Végül örömmel állapíthatja meg a recenzens, hogy a viszonylag rövid fejezetek — és a hozzájuk csatolt Függelék — nagy tömörségük ellenére is teljes képet adnak a vizsgált főkérdésről, nevezetesen hogy Dante a Szentírás folytatóját látta magában az „Isteni színjáték” oldalain.

Csak remélni szeretnénk, hogy a szerző — bő háttérismerete és elemzőképessége birtokában — a szélesebb olvasóközönséget is megajándékozza majd egy terjedelmesebb Dante-monográfiával. (Kelemen János: *A Szentlélek poétája*. Kávé Kiadó, Budapest, 1999. 137 o.)

Rathmann János

CONTENTS

<i>József Herman: Language Consciousness and Language Change</i>	385
<i>Vilmos Csányi: Human Etology</i>	397
<i>Pál Romány: The Future of the Hungarian Tanya</i>	417
<i>Szilveszter Póczik: Hungarians and Gipsies in Prison</i>	426
<i>Tamás Vicsek: The Physics of Human Crowds</i>	436
Scientific Workshop	
<i>Ákos Császár: The State of Mathematics in Hungary</i>	448
Technology Policies	
The DUNAFERR Iron Works at Fifty (<i>István Horváth, János Sziklavári, Elemér Zsámbók, Dénes Zsámbók, Oszkár Grega</i>).....	458
Interview	
Béla Bollobás, mathematician interviewed by <i>Mária Strehó</i>	478
The History of Science	
Bernát Alexander's 150 Years (<i>László Percz</i>).....	483
Our Road Covered	
A Letter from Mexico by János Xántus, 1896 introduced by <i>István Matskási</i>	494
Debates and Opinions	497
Book Reviews	508

A kiadásért felelős az Akaprint Kft. ügyvezetője
Nyomdai munkák: Akaprint Kft. 24179
Felelős vezető: Freier László
Szerkesztőségvezető: Hernádi Miklós
Megjelent: 12.6 (A/5) iv terjedelemben
HU ISSN 0025-0325